

УДК 343.148

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.4>

«ОКРЕМІ АСПЕКТИ НАКЛАДЕННЯ ТА СКАСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ»

Воронкін А.О.,
аспірант 2-го року навчання
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
ORCID: 0000-0002-3669-3211

Воронкін А.О. Окремі аспекти накладення та скасування арешту майна у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження даної статті є аналіз процедури накладення та скасування арешту майна в кримінальному провадженні, розглянута з урахуванням актуальних положень Кримінального процесуального кодексу України. Хоча питанню арешту майна приділяється достатньо багато уваги в національній доктрині кримінального процесуального права, автором у ході аналізу виокремлено дискусійні на сьогодні положення, які стосуються регулювання процедури накладення та скасування арешту майна в кримінальному процесі та проаналізовано висновки суду, які стосуються тлумачення проблемних питань в ході правозастосування, досліджено загальні підходи до накладення арешту на майно у кримінальному провадженні крізь призму практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), а також загальних засад та мети кримінального провадження.

Серед іншого, розглянуто питання пов'язані з процесуальними повноваженнями спеціальних суб'єктів кримінального провадження (Директор Національного антикорупційного бюро України/його заступник, Директор Бюро економічної безпеки України/його заступник) у специфічних випадках, визначених кримінальним процесуальним законом. При цьому, автором продемонстровано наявність прогалин у актуальній редакції кримінального процесуального закону в розрізі регулювання повноважень спеціальних суб'єктів кримінального провадження щодо попереднього арешту майна без санкції суду, а також запропоновано зміни до відповідної статті КПК України з метою приведення норм закону у відповідності до загальних засад та мети кримінального провадження.

Особливий акцент зроблено на питаннях, пов'язаних з накладенням та скасуванням арешту на майно третьої особи щодо майна якої вирішується питання у кримінальному провадженні, статус якої регламентується статтею 64² КПК України. Запропоновано зміни та доповнення до Кримінального процесуального кодексу України, спрямовані на удосконалення процедур арешту майна та забезпечення прав та законних інтересів осіб, які не мають статусу у кримінальному провадженні, та чие майно стає предметом арешту під час досудового розслідування.

Ключові слова: арешт майна, захід забезпечення, слідчий суддя, суд, слідчий, клопотання про арешт майна, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт.

Voronkin A.O. Certain aspects of seizure and cancellation of property in criminal proceedings.

The subject matter of this article is the analysis of the procedure for imposing and lifting the seizure of property in criminal proceedings, which is considered with due regard to the current provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Although the issue of seizure of property is given quite a lot of attention in the national doctrine of criminal procedure law, the author in the course of the analysis highlights the currently controversial provisions relating to the regulation of the procedure for imposing and revoking the seizure of property in criminal proceedings and analyzes the court's conclusions regarding the interpretation of problematic issues in the course of law enforcement, and examines the general approaches to seizure of property in criminal proceedings through the prism of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECHR) case law,

Among other things, the author examines the issues related to the procedural powers of special subjects of criminal proceedings (Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine/deputy

Director, Director of the Bureau of Economic Security of Ukraine/deputy Director) in specific cases determined by the criminal procedure law.

At the same time, the author demonstrates that there are gaps in the current version of the Criminal Procedure Law in terms of regulating the powers of special subjects of criminal proceedings with regard to preliminary seizure of property without a court order, and also proposes amendments to the relevant article of the CPC of Ukraine with a view to bringing the provisions of the law in line with the general principles and purpose of criminal proceedings.

Particular emphasis is placed on the issues related to the imposition and cancellation of seizure of property of a third party whose property is being considered in criminal proceedings, the status of which is regulated by Article 642 of the CPC of Ukraine. The author proposes amendments and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine aimed at improving the procedures for seizure of property and ensuring the rights and legitimate interests of persons who do not have status in criminal proceedings and whose property becomes subject to seizure during the pre-trial investigation.

Key words: seizure of property, security measure, investigating judge, court, investigator, motion for seizure of property, third party whose property is subject to seizure.

Постановка проблеми. Однією із головних особливостей реформи кримінального процесуального законодавства 2012 року була направленість на посилення правових гарантій захисту особи у кримінальному судочинстві, в тому числі і через зміну підходу до сутності та механізмів застосування заходів процесуального примусу у кримінальному провадженні. Це включало розширення переліку заходів забезпечення кримінального провадження та суттєву зміну порядку їх застосування. Такий крок був важливим для синхронізації національного законодавства із європейськими цінностями та стандартами.

Одним із механізмів інституту заходів процесуального примусу у кримінальному провадженні який зазнав змін при імplementації в новому процесуальному законі є процедура арешту майна, яка регламентована Главою 17 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

При цьому, з моменту прийняття КПК України в 2012 до нього було внесено ряд нормативних змін, які мали на меті побороти ті виклики, які поставали в правозастосовній практиці. В тому числі внесення змін стосувалось як інституту заходів процесуального примусу у кримінальному провадженні, так і процедури арешту майна зокрема. При попередньому аналізі внесення змін можемо прийти до висновку, що уже більше п'яти разів правова регламентація процедури арешту майна зазнавала системних змін, що є достатньо великою кількістю. Така непослідовність та хаотичність внесених змін є неефективною та руйнує процес формування єдиної правозастосовної практики, що проявляється у великій кількості проблемних та дискусійних питань, з якими зустрічаються особи, щодо майна котрих порушено питання про арешт, при зверненні до інституту арешту майна у кримінальному провадженні безпосередньо.

Мета дослідження. Аналіз окремих аспектів правового режиму функціонування інвестиційних віз та встановити його вплив на практику визначення податкове резидентство фізичних осіб за сучасних умов в контексті дотримання принципу правової визначеності.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика арешту майна в кримінальному провадженні досліджувалась в наукових роботах працях таких вчених: В.І. Галаган, Р.І. Герасимов, І.В. Гловюк, І.П. Зінковський, А.В. Дрозд, О.В. Капліна, Ю.М. Мирошниченко, Н.С. Моргун, М.А. Погорецький, Т.В. Смалюк, Л.Д. Удалова, В.І Фаринник та інших.

На сьогодні, зважаючи на низку дискусійних питань, які стосуються процедури накладення арешту на майно в рамках кримінального провадження, наявність правозастосовної дихотомії у підході до тлумачення окремих положень кримінального процесуального закону, які регламентують накладення та скасування арешту майна, дослідження питань накладення та скасування арешту майна у кримінальному провадженні залишається актуальним на сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 170 КПК України арештом майна в рамках кримінального провадження є тимчасове, до скасування у встановленому порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивіль-

ного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна [1].

Таким чином, законодавець акцентує нашу увагу на декількох важливих особливостях цього виду заходу процесуального примусу, а саме на тому, що існує нормативно регламентована процедура накладення арешту на майно, таке обмеження є строковим, може бути скасованим у встановленому законом порядку та застосовується у виключних випадках, перелік яких є вичерпним.

Деталізований перелік обов'язкових підстав, які повинні існувати та бути належним чином обґрунтованими слідчим чи прокурором, для накладення арешту на майно в конкретному кримінальному провадженні наведений у ч. 2 ст. 170 КПК України, та включає: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [1].

Одним із найбільш актуальних нововведень, які стосуються процедури накладення арешту майна в рамках кримінального провадження є зміни внесені до ч. 9 ст. 170 КПК України, відповідно до положень якої за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), Директора Бюро економічної безпеки України (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах у невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Такі заходи застосовуються строком до 48 годин. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про арешт майна [1].

Підтримуємо позицію Гловюк І.В. щодо того, що дійсно ефективним може бути лише той кримінально-процесуальний закон, який повинен відповідати поняттю «якості закону» у тлумаченні ЄСПЛ з метою розумного обмеження прав особи в кримінальному провадженні [2].

З аналізу вказаних положень вбачається, що чинна редакція КПК України надає спеціальним суб'єктам кримінального провадження право на обмеження права власності учасників процедури накладення попереднього арешту на майно у випадках, які не є чітко регламентовані (такими, що відповідають принципу пропорційності. Використання терміну «у невідкладних випадках» без будь-якої подальшої конкретизації не відповідає категоріям визначеності та передбачуваності кримінального закону, що в свою чергу вказує на порушення основоположного принципу верховенства права, а як наслідок порушує мету кримінального провадження, встановлену ст. 2 КПК України.

Вважаємо, що доцільним та необхідним заходом реагування на вказану правову проблему є надання визначення поняттю «у невідкладних випадках», що застосовується у вищевказаній статті задля належного захисту від свавільного застосування заходів забезпечення кримінального провадження зі сторони представників органу досудового розслідування.

Варто зазначити, що процедура арешту грошових коштів, а також іншого майна, передбачена ч. 9 ст. 170 КПК України, не є такою, що існує самостійно. Законодавець у зазначеній статті чітко передбачив, що арешт, накладений керівником органу досудового розслідування (а також його заступником) має обов'язково пройти судовий контроль протягом встановленого строку, передбаченого КПК України.

У цьому випадку можна провести певну аналогію між ч. 9 ст. 170 КПК України та ч. 3 ст. 233 КПК України, у якій передбачено можливість слідчого, дізнавача, прокурора увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках. Проте, на відміну від ч. 9 ст. 170 КПК України, ч. 3 ст. 233 КПК України визначає випадки «невідкладності», серед яких: рятування життя людей та майна, а також випадки, пов'язані з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення.

Розглядаючи конструкцію норми, передбаченої ч. 9 ст. 170 КПК України, вбачається, що арешт може бути накладено виключно на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. У такому випадку, з огляду на специфічний предмет арешту, логічним є те, що арешт на таке майно може бути накладено виключно з метою недопустимості відчуження такого майна, яке має нематеріальну електронну форму.

З огляду на це вважаємо, що арешт передбачений ч. 9 ст. 170 КПК України може бути накладений виключно у випадках пов'язаних із ситуацією, коли в розпорядженні органу досудового розслідування наявні відомості про те, що є ризик відчуження майна або коштів на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах з метою їх приховування.

Заслуговує на особливу увагу процедура накладення арешту на майно третьої особи у кримінальному провадженні через призму належного захисту прав такої третьої особи. Так, ч. 4 ст. 170 КПК України закріплене право накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або третьої особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК України). Крім того, законодавець наголошує на тому, що арешт накладається на майно третьої особи, якщо вона набула його безоплатно або за ціною, вищою чи нижчою за ринкову вартість і знала або повинна була знати, що таке майно відповідає будь-якій з ознак, передбачених пп. 1–4 ч. 1 ст. 96² КК України [1]. Таким чином, чинний кримінальний процесуальний закон надає можливість звернення до суду із клопотання про накладення арешту на майно третьої особи виключно у випадку, коли в органу досудового розслідування чи сторони обвинувачення є належне обґрунтування того, що зазначене майно підлягатиме спеціальній конфіскації в рамках даного кримінального провадження.

Для практичної реалізації можливості накладення арешту на майно третьої особи у кримінальному провадженні законодавцем запропонована конструкція із наданням особливого статусу третій особі, щодо якої вирішуватиметься питання про арешт майна останньої, яка знайшла своє відображення в положеннях ст. 64² КПК України. Так, за змістом частини третьої цієї статті третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, має права та обов'язки, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосується арешту майна [1].

Важливо зауважити, що виходячи з аналізу визначення поняття «сторона кримінального провадження», яке наведене в чинному кримінальному процесуальному законі третя особа, щодо якої вирішується питання про арешт її майна не включається до даного поняття, на відміну від поняття «підозрюваний» та «обвинувачений».

Одним із проблемних питань, пов'язаних із захистом прав третьої особи, яка є власником майна, на яке накладається арешт є недосконалість правового регулювання права на ознайомлення із матеріалами кримінального провадження. Стаття 42 КПК України закріплює за підозрюваним та обвинуваченим право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку визначеному ст. 221 КПК України. Провівши комплексний аналіз положень статей 64² та 42 КПК України, приходимо до висновку, що логіка законодавця полягає у наданні третій особі, щодо якої вирішується питання про арешт майна, права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в частині, що стосується арешту майна [1].

Вважаємо, що така конструкція наділяє сторону обвинувачення надмірною дискрецією в частині визначення того об'єму матеріалів до яких можна надати доступ особі. Безумовно, третя особа, щодо якої вирішується питання про арешт майна, зможе ознайомитись із тими матеріалами кримінального провадження, які будуть долучені стороною обвинувачення до відповідного клопотання, проте чи достатньо цих матеріалів для сформування чіткої та обґрунтованої правової позиції щодо заперечення проти доцільності арешту майна залишається дискусійним. Стаття 171 КПК України регламентує вимоги до клопотання про арешт майна у кримінальному провадженні, проте не містить вичерпного переліку документів, які сторона обвинувачення повинна долучити до такого клопотання. На практиці, у третьої особи, щодо якої вирішується питання про арешт майна, виникають труднощі в отриманні доступу до таких важливих матеріалів кримінального провадження як Витяг з ЄРДР, постанови про призначення групи слідчих та групи прокурорів у кримінальному провадженні та низки інших важливих документів.

Така правова конструкція породжує неоднорідне тлумачення судами зазначених правових норм. Так, в Єдиному державному реєстрі судових рішень міститься низка рішень судів першої інстанції, якими задоволені скарги на дії прокурора в частині відмови в задоволенні клопотання третьої особи та/або її представника в ознайомленні з матеріалами кримінального провадження, зокрема Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська по справі № 202/7049/22 [3], та Ухвала Галицького районного суду м. Львова по справі № 461/10721/23 [4]. Проте, в той же час, правозастосовна практика Вищого антикорупційного суду, яка *de facto* має значний вплив на формування правових позицій судів перших інстанцій, не є настільки однозначною. Так, своєю

Ухвалою по справі № 991/1556/22 суддею Вищого антикорупційного суду було винесене рішення про відмову у задоволенні скарги представника третьої особи у кримінальному провадженні на дії прокурора щодо відмови в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження [5]. Відповідно до вказаної правової позиції «вирішення питання щодо наявності у матеріалах досудового розслідування відомостей, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню, вирішується прокурором та відноситься до його дискреційних повноважень, які він реалізує з урахуванням усіх обставин справи та які може не розкривати іншим учасникам провадження, мотивуючи відмову».

На нашу думку, бланкетне посилання законодавця до особи підозрюваного чи обвинуваченого в частині визначення об'єму прав, якими наділена третя особа, щодо майна якої вирішуватиметься питання про арешт майна, є недосконалим та суперечить принципу правової визначеності, тим самим створюючи низку дискусійних питань серед правничої спільноти. У зв'язку із цим пропонуємо внести зміни до положень ч. 3 ст. 64² КПК України, в частині визначення прав третьої особи із зазначенням чіткого та вичерпного переліку прав останньої з метою уникнення неоднозначного тлумачення правових норм та забезпечення належного рівня захисту прав цього суб'єкта кримінальних процесуальних правовідносин [1].

Погоджуємось із думкою Смалюк Т.В. яка зазначає про те, що провівши системний аналіз ст. 172 КПК України клопотання про арешт майна може розглядатись без повідомлення третьої особи, яка є власником майна у випадку, якщо воно не було тимчасово вилученим. В такому випадку, третя особа буде позбавлена права на захист своїх прав у судовому засіданні, що переконує нас в думці про доцільність закріплення права третьої особи брати участь у розгляді клопотання про арешт тимчасово вилученого майна [6]. Раціональності такої пропозиції додає й попередньо описана нами проблема у доступі в ознайомленні з матеріалами справи, які не були долучені стороною обвинувачення до клопотання про накладення арешту.

Вважаємо також за необхідне акцентувати увагу на тому, що правосуб'єктністю на подання клопотання про накладення арешту на майно третьої особи в кримінальному провадженні володіє виключно прокурор. Проте, внаслідок, знову ж таки, недосконалого правового регулювання інституту арешту майна в кримінальному провадженні вказане твердження залишається дискусійним і сьогодні. За загальним правилом, яке наведене в ч. 1 ст. 171 КПК України з клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову - також цивільний позивач. Глава 17 КПК України не містить жодної категоричної вказівки на те, що правом звернення до суду із клопотанням про накладення арешту на майно третьої особи володіє виключно прокурор. Натомість, згідно з ч. 2 ст. 64² КПК України права та обов'язки третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, виникають з моменту звернення прокурора до суду із клопотанням про арешт майна [1]. Відсутність категоричної заборони на подання клопотання про арешт майна третьої особи в кримінальному провадженні, наприклад слідчим, дає можливість стверджувати про абсолютну законність такого клопотання. Проте, судова практика стосовно цього питання утвердилась у висновку, що системний аналіз викладених норм дає підстави суду дійти висновку, що із клопотанням про арешт майна третьої особи має право звернутися виключно прокурор. Такий підхід можемо зокрема прослідкувати в Ухвалі Рівненського апеляційного суду по справі № 569/13755/23 [7], Ухвалою Київського апеляційного суду по справі № 761/20007/21 [8], та Ухвалою Київського апеляційного суду по справі № 759/14966/20 [9]. Таким чином, судова практика пішла шляхом фактичного ототожнення поняття «виникнення прав третьої особи» та «безальтернативного обов'язку виключного прокурора подавати клопотання про арешт майна третьої особи». Більше того, як свідчить актуальна судова практика судами апеляційних інстанцій подання клопотання про арешт майна третьої особи у кримінальному провадженні саме слідчим або слідчим за погодженням з прокурором розглядається як безумовна підстава для скасування рішення першої інстанції про накладення арешту на майно. Не відкидаючи важливості формування єдиної правозастосовної практики, ми все ж, хотіли б зазначити про явні ознаки виходу суддівською гілкою влади за межі наданих їй повноважень, які стосуються тлумачення нормативно-правових норм. Адже за своєю суттю вищезазначені рішення направлені на створення нової нормативно-правової норми, а не на тлумачення уже існуючої. Єдиним правильним вирішенням цього питання ми вбачаємо внесення змін до ч. 1 ст. 171 КПК України, із чітким викладенням того, що із клопотанням про арешт майна третьої особи має право звернутися виключно прокурор.

Висновки. Арешт майна займає важливе місце в системі заходів забезпечення кримінального провадження і є ключовим елементом механізму, спрямованого на досягнення цілей цього провадження. Одночасно він залишається одним із тих, який значною мірою втручається та обмежує право власності особи – фундаментального права людини. Враховуючи це, належна правова регламентація діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді та суду під час застосування арешту на майно, включаючи дотримання ними законності, принципів верховенства права та інших правових норм, є гарантією захисту майнових прав громадян і забезпечення досягнення результатів кримінального провадження, відповідно до положень ст. 170 КПК України.

Зважаючи на динамічний характер людських правовідносин цілком закономірною є необхідність у модернізації правових норм, які встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки. Проте внесення змін до нормативно-правових актів потребує детального пропрацювання як юристами-теоретиками так і представників цієї професії, які присвятили своє життя практиці. З проведеного дослідження вбачається, що велика кількість внесених змін до кримінального процесуального закону не завжди дорівнює якості таких реформ. Український законодавець зобов'язаний сконцентруватись на комплексності внесення відповідних змін до законодавства, що сприятиме зменшенню проблемних та дискусійних питань, які стосуються сфери застосування кримінального процесуального законодавства та інституту накладення арешту на майно зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651 від-У1 від 13.04.2012 (редакція від 01.01.2024, підстава – 3509-IX, 3513-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Гловюк І.В. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження: питання системності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 87–92. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8545>.
3. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська по справі № 202/7049/22 від 22.01.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116565354>.
4. Ухвала Галицького районного суду м. Львова по справі № 461/10721/23 від 28.12.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116006386>.
5. Ухвала Вищого антикорупційного суду по справі № 991/1556/22 від 19.05.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104432451>.
6. Смалюк Т.В. Права третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, у кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис* / Том 14, № 2. URL: <http://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/21>.
7. Ухвала Рівненського апеляційного суду по справі № 569/13755/23 від 19.10.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114410380>.
8. Ухвала Київського апеляційного суду по справі № 761/20007/21 від 02.09.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99631635>.
9. Ухвала Київського апеляційного суду по справі № 759/14966/20 від 28.01.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94476803>.